

דף שבועי

בס"ד

פרשת יתרו, תשפ"ה, מספר 1606

"לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם" (שמ' כ:יט) הלל מאל

(תעשה' 'זבחת' וכו'), והעוסקים במזבח. עם זאת, הקשרים הספרותיים בין שני חלקי הפרשה מלמדים כי נוסח המסורה משקף נאמנה את אחדותה הפנימית:³ בחלקה הראשון יש איסור כפול על עשייה ('לא תעשון', 'לא תעשו') הנוגעת לשני חומרים אסורים (כסף, זהב), ובסופה ציווי חיובי כפול על עשייה ('תעשה לי', 'תעשה לי') הנוגע לשני חומרים מותרים (אדמה, אבנים). הקשר הספרותי מבטא קשר ענייני שעל מהותו עמדו הראשונים: כיון שהאל-התגלה ישירות מן השמיים, הרי שלישראל אין צורך בפסל, ב'אמצעי' שיתווך בינם לבינו, כפי שפירש אב"ע: והנה טעם 'אתי', שאין לי צורך לאמצעיים עמי על כן אחריו 'אבוא אליך וברכתך', והטעם אני בכבודי אבא אליך (פירושו לשמ' כ:יט).⁴

לפי פירוש זה, ההתגלות מן השמיים בסיני (פסוק יח) מלמדת על כוחו של האל-לחצות את המרחק בין שמיים לארץ. כדי לשחזר את ההתגלות, כל שעל בני ישראל לעשות הוא לבנות מזבח אדמה פשוט או מזבח אבנים במצבן הטבעי והלא-מעובד, ולהזכיר את שם ה'. קרבה זו מייתרת את הצורך בפסלים, כלשון אברבנאל: "אינם צריכים אליהם לפי שא-לוהים קרובים אליהם בכל קראם אותו". אם כן, בעוד שטעם איסור עשיית הפסל נובע לפי ספר דברים מהמרחק המונע את אפשרות הייצוג, ספר שמות קושר את האיסור לקרבה ולא־אינטימיות, או ליתר דיוק – לנגישות שלו: די בהזכרת שם ה' על מזבח אדמה פשוט כדי למשוך את נוכחותו וברכתו, ועשיית הפסל רק מונעת את האינטימיות שבהזכרת שם ה'.⁵

לצד האיסור המובן מאליו על עבודת אלוהים אחרים התורה אוסרת גם על ייצוג א-להי ישראל באמצעות פסל ומסכה. איסור זה זוקק הסבר; מדוע ייצוג ותיאור דמות האל-לאמצעות מילים מותר ובאמצעות פסלים – אסור? בתורה מוצעות לשאלה זו שתי תשובות עקרוניות, הקושרות שתיהן את איסור הפסלים למעמד ההתגלות בסיני, אך הן נדמות כמעט מנוגדות. בספר דברים נדרש העם להישמר לנפשו פן ישכח "את-הדברים אשר-ראו עיניך" (דב' ד:ט). ומהו המראה הבלתי-נשכח? "קול דברים אתם שמעים ותמונה אינכם ראים זולתי קול" (דב' ד:יב). וכיון שכך, באופן פרדוקסלי, העם נדרש לזכור היטב את מה שראה – דהיינו את מה שלא ראה – ולכן לא לעשות פסל וכל תמונה: "ונשמרתם מאד לנפשתיכם פי לא ראיתם כל-תמונה ביום דבר ה' אליכם בחרב מתוך האש ... פן-תשחתון ועשיתם לכם פסל תמונת כל-סמל" (דב' ד:טו-טז). כך ספר דברים קושר את איסור ייצוג האל-למרחק העצים ממנו. בפראפרזה על לשונו של הרב הנזיר, כיוון שההתגלות העברית היא שמעית ולא תמונתית, ניתן לייצג את האל-המתגלה בקול באמצעות מילים בלבד, אך לא באמצעות תמונות. השגב הנורא עומד ביסוד איסור הפסל והמסכה.² גם פרשתנו עוסקת באיסור לעשות 'אלהי כסף ואלהי זהב', ואף היא נועצת את סיבת האיסור בהתגלות בסיני, אך מסיבה הפוכה בדיוק (שמ' כ):

יח. ויאמר ה' אל-משה כה תאמר אל-בני ישראל אתם ראיתם כי מן-השמים דברתי עמכם.

יט. לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם.

כ. מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עליו את-עלתך ואת-שלמך את-צאנך ואת-בקרך בכל המקום אשר אזכיר את-שמי אבוא אליך וברכתך. כא. ואם-מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית כי חרבך הנפת עליה ותחללה. כב. ולא-תעלה במעלת על-מזבחי אשר לא-תגלה ערוךך עליו.

לכאורה, פסוקים יח-יט המדברים אל נוכחים ('אתם', 'ראיתם', וכו'), והעוסקים בפסלים, נפרדים מבחינה דקדוקית ועניינית מפסוקים כ-כא המדברים אל נוכח

3 לדיון מפורט ראו Jeffrey Tigay, "The Presence of God and the Coherence of Exodus 20:22-26", *Sefer Moshe: The Moshe Weinfeld Jubilee Volume* (Chaim Cohen and others [ed.] Winona :Lake, Ind : Eisenbrauns 2004), pp. 195-211 הדברים שלהלן מבוססים על ניתוחו הספרותי את הפרשה. ראו גם מאמרו של שבל ב-VT: Simeon Chavel, "A Kingdom of Priests and its Earthen Altars in Exodus 19-24", VT 65 (2015): 169-222

4 יש מפרשים (ראו חזקוני) שקראו את הלוגיקה של ספר דברים אל תוך ספר שמות וראו במילים 'אתם ראיתם' התייחסות לטיבו הבלתי נראה של הא-ל. אך כפי שכתב בצדק טיגאי (לעיל הערה 3) העיקר חסר מן הספר על פי הצעה זו, שהרי בספר שמות לא נאמר דבר על מה שישראל לא ראו. מה שמודגש הוא הקרבה הבלתי-אמצעית לא-ל.

5 בפירוש זה אני הולך בעקבות חז"ל, שהבינו את הלשון 'אזכיר את שמי', שלפי נוסח המסורה מתייחסת לא-ל (גוף ראשון יחיד), כמתייחסת (גם) לישראל (*תזכיר*) המזכירים את שם ה' (עיינו ספרי במדבר לט; משנה אבות ג, ו וראו מ"י כהנא, ספרי במדבר, ב, ירושלים תשע"א, עמ' 309-310). פירוש זה נשען, בין השאר, על התרגומים הארמיים ('דתדכר', פשיטתא. 'די תדכרון', נאופיטי), ועל העובדה ש'להזכיר שם' הוראתו במקרא

* הרב ד"ר הלל מאל, המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר-אילן.
1 ראו: Moshe Halbertal and Avishay Margalit, *Idolatry*, Cambridge, Mass : Harvard University Press, 1992, p. 37
2 השווו לתיאורו של פרויד: "מונותאיזם עיקש ונשגב, יש אל אחד בלבד, יחיד כול-יכול, בלתי נגיש. אין אדם יכול לשאת את מראהו, אסור לעשות צלם או תמונה בדמותו, אסור אפילו לבטא את שמו" (פרויד, *משה האיש והדת המונותיאיסטית*, תרגום רות גינזבורג, תל אביב רסלינג 2009, עמ' 29).

רבי עזר[נ]ה בשם רבי יהודה בי רבי סימון: הלוחות היו משאוי ארבעים סאה, והכתב היה סובלן. כיון שפרח הכתב, כבדו על ידיו של משה, ונפלו ונשתברו.

המדרש מתאר באופן מבריק את הניגוד שבין ייצוג ויזואלי לייצוג מילולי באמצעות מטמורפוזה של הלוחות עצמם, ההופכים לפסל נשבר כאשר הכתב פורח מהן. הבעיה בייצוג, לפי מדרש זה ומקבילותיו הרבות, אינה קשורה בגישור על פני התהום שבין אדם לא-לוהים אף לא בכפירה בקרבה שביניהם, אלא באופי הדומם של הייצוג היזואלי לעומת חיותן של המילים הנושאות את הצו המוסרי. אל מול העם הרוקד סביב העגל נאלם קולם של הלוחות, החוקים פרחו באוויר והלוחות נותרו בידי של משה כבדות כפסל.

ספר שמות, אם כן, אוסר על יצירת מתווכים לא-ל הנגיש ולדבריו המפורשים. כאשר הלוחות אינם משמשים עוד כמצע לדבריו של הא-ל, הם עשויים להפוך לאמצעי תיווך נוסף – חפץ שנוצר על ידי הא-ל עצמו ("והלחתי מעשה א-להים המה" – שמ' לב:טז) – ועל כן למרות החומר הפשוט שלהם, לוחות אבנים, יש לנפצם. רק מזבח לא מעובד יכול לשמש כאמצעי פולחני להתגלות ה' על ידי הזכרת שמו. הדגשת הפשטות של מזבח האדמה או מזבח האבנים הלא-מסותתות שמהן בנוי המזבח מעלה על הדעת כי בהתנגדות לפסלים יש ממד סוציאלי – המגע עם הא-ל לא יכול להיות אקסלוסיבי לתיווך התלוי בעושר. עם זאת ניתן לצקת ברעיון זה גם משמעות אתית; בניגוד לפסל המסמל את דמות הא-ל, המילים מעבירות את חוקיו ומשפטיו ומלמדות כי מהותה של ההתגלות בצו המוסרי והדתי המחבר בין שמיים וארץ.⁸ רעיון זה, לפיו התגלות הא-ל אינה זקוקה לפסל, אלא לאדם המזכיר בפיו שם ה' וכך מחבר בין שמיים (מן השמים דברתי אתכם) וארץ (מזבח אדמה), שוררה המשוררת בקה מרים:

בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים
אֶת הַשָּׁמַיִם שְׂבַעֲצָם אֵינָם
וְאֶת הָאָדָמָה שְׂרוּצָה בָּם לַגֵּת,
בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים חוֹטִים מְתוּחִים בִּינֵיהֶם
בֵּין הַשָּׁמַיִם שְׂבַעֲצָם אֵינָם
וּבֵין הָאָדָמָה הַמְּשׁוּעֵת,
וְאֶת הָאָדָם הוּא יָצַר
שְׁהָאִישׁ הוּא תַפְלָה וְהוּא חוֹט נוֹגֵעַ בְּמָה שְׂאֵינָנוּ
בְּמִגְעַ שְׁל רִף וְדָקוֹת.⁹

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

8 רעיון זה, הנוגע בניגוד שבין פסלים למצוות, מפותח ומועמק במאמרו של יצחק פדר. ראו: Yitzhaq Feder, "The Aniconic Tradition, Deuteronomy 4, and the Politics of Israelite Identity", *JBL* 132 (2013) pp. 251-274.
9 'בראשית ברא אלהים, כל שירי רבקה מרים, א, עמ' 236; על המשמעות התאולוגית של השיר ראו: מתניה א' מאל, נוגע במה שאיננו: נוכחות והיעדר אלוהים בשירת רבקה מרים ויונדב קפלון, תשפ"ג, עמ' 152-153.

אם כן, את חוק המזבח צריך להבין כאלטרנטיבה לעשיית הפסל; בניית המזבח נועדה להזכרת שם ה' המתגלה באמצעות מילים, ומגע זה מכונן את איסור עשיית הפסלים.⁶ שני המקורות עוסקים באיסור אחד ושניהם משענים אותו על חווית הראייה, אולם ספר דברים מדגיש את הראייה השלילית (ראית שלא ראית ולכן לא ניתן לגשר על המרחק), ואילו ספר שמות את ה"ראייה" החיובית (ראית שמן השמים הגעתי עד אליך ולכן אל תיעזר במתווכים).

את המתח שבין הייצוג החיובי המותר (הזכרת השם על מזבח האדמה) לייצוג שלילי (עשיית הפסל) אפשר להמשיג בדרך נוספת באמצעות סיפור העגל. לפי פשוטו של מקרא נראה כי העגל עצמו איננו עבודה זרה (כדעת רש"י) אלא ייצוג פסול של הא-ל (כדעת ריה"ל [הכוזרי, מאמר ראשון, צז]), כלשון הכתוב: "אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָעֵלֶוֹךְ מֵאֲרָץ מִצְרַיִם" (שמ' לב:ז). גם שם, כמו בפרשתנו, אל מול הייצוג השלילי (עגל זהב) מוצב ייצוג חיובי בדמות לוחות הברית. הלוחות, כפי שהרגישו בעלי המדרש ותיארו כמה חוקרים, מוצגים כניגודו של העגל, והזיקה ביניהם מורגשת הן במבנה הסיפור (יצירת העגל ויצירת הלוחות, תיאור העגל ותיאור הלוחות, שבירת הלוחות ושריפת העגל) הן בלשון – העגל מתואר כחפץ הנוצר באמצעות 'חרט' ('וַיִּקַּח מִיָּדָם וַיַּצֵּר אֹתוֹ בַּחֲרָט' [שמ' לב:ד]), ביטוי המתאים לתיאור מעשה כתיבה (יש' ח:א), והלוחות מתוארים בשפה המתאימה לעשיית פסל ('פֶּסֶל-לָךְ שְׁנֵי-לַחֹת' [שמ' לד:א]). העגל והלוחות, אם כן, מוצגים כשני ניגודים: הא-ל כותב לוחות, ואילו העם חורט עגל, כפי שנאמר במדרש:

"א"ר לוי ישראל יושבין למטן וחורטין את העגל שנאמר 'ויקח מידם ויצר אותו בחרט', והקב"ה למעלן חוקק לוחות ליתן להם דברות חיים שנאמר 'יתן אל משה ככלתו' (תנחומא כי תשא יד).

ניגודים אלו, כחומר ואנטי-חומר, אינם יכולים לסבול זה את זה. הקיום המקביל של שניהם גורם לשניהם להיאבד: הלוחות נשברים והעגל נשרף (שמ' לב:יט-כ). בעיני המדרש, שבירת הלוחות מלמדת כי בנסיבות מסוימות גם מילים א-לוהיות יכולות להתקשות ולהפוך לפסל. המדרש מתאר את שבירת הלוחות לא כביטוי לכעס משה, תשישות כוחו (רשב"ם), הפרת הברית (אב"ע), או כמאמץ חינוכי לשבור את לב העם באמצעות שבירת הלוחות (העמק דבר), אלא כתוצאה של הכרח לשבור את הפסל – הלוחות: הכתב ברח מהם, ומחומר הנוסק למעלה הפכו הלוחות לחומר מת – לפסל, וממילא דינו שבירה (ירושלמי תענית פ"ד, סח ע"ג).

אקוזטיבית ולא רפלקסיבית, ולכן היא מתייחסת תמיד לבני אדם המזכירים את שם ה' (שמ' כג:ג; יה' כג:ז, ה' ב:ט; עמ' ו:י, ועוד רבים).
6 על המזבח כאתר התגלות ראו תה' מב:ג-ד. על המזבח כאתר קריאה בשם ה' ראו מל"א ח:כב, ויעוד. אחד מתפקידיו העיקריים של הפסל במסופוטמיה היה לייצר נוכחות בלתי פוסקת של האל: T. Jacobsen, "The Graven Image", in *Ancient Israelite Religion: Essays in Honor of Frank Moore Cross* (ed. P. D. Miller et al.; Philadelphia: Fortress, 1987), 22. מזבח האדמה הפשוט, הנגיש לכול מחליף באמצעות השימוש במילים (שם ה') את הייצוג החומרי התלוי בחומרים יקרי ערך. ניתן לתאר אלטרנטיבה זו כדמוקרטיזציה של ההתגלות, וניתן לקשור אותה לאופייה האתי של ההתגלות המילולית (המתממשת בצווים וחוקים).
7 אכן, כיוון ששמו הפרטי של האל איננו מוזכר בפסוק, לכיוון שלשון הקריאה היא לשון רבים 'אלה אלהיך ישראל' (השוו נח' ט:ב) 'אף כִּיעֲשׂוּ לָהֶם עֵגֶל מִסִּכָּה וַיֹּאמְרוּ זֶה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הָעֵלֶוֹךְ מֵמִצְרַיִם וַיַּעֲשׂוּ נֹאצוֹת גְּדוּלוֹת' ניתן ללכת בעקבות רש"י הרואה בחטא עבודה זרה כפשוטה: אלהות הרבה איוו להם (רש"י) ובעקבות חז"ל שדימו את החטא לזנות ('עלובה כלה שזינתה בקרב חופתה', בבלי גיטין לו ע"ב).